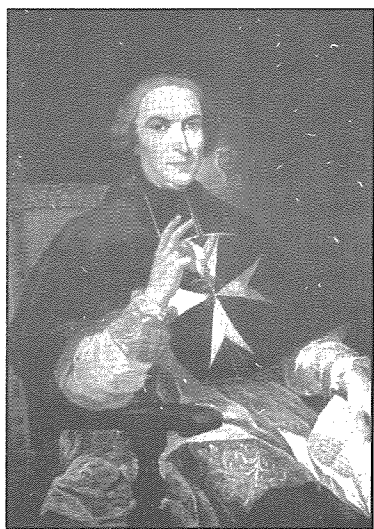

Il-Kotba tal-Katekiżmu bil-Malti mill-1752 sal-1911

Aurele Gafa

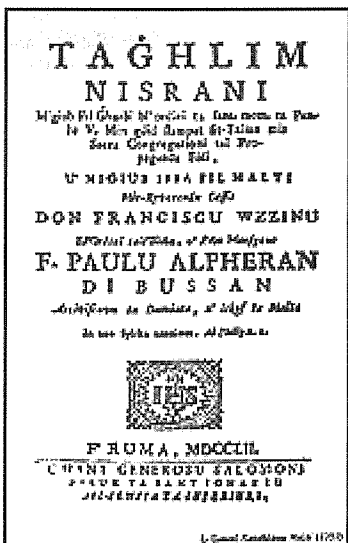

*L-Isqof
Alpheran De Bussan*

Wara li fil-ktejjeb tal-2009 tajt ħarsa lejn l-istorja tat-tagħlim tad-Duttrina f'Malta u l-ewwel ktieb tal-katekiżmu, li hu proprju l-ewwel ktieb stampat bil-Malti, din is-sena se niffoka fuq l-edizzjonijiet differenti tal-katekiżmu. B'kollox rajt tletin edizzjoni li ħarġu fil-perjodu bejn l-1752 sal-1911, inklużi dawk li jinsabu f'kollezzjoni privata, però jista' jkun li ġew

ippubblikati aktar edizzjonijiet li għadhom mhux magħrufa. Bħala kontenut ftit hemm varjazzjonijiet bejn edizzjoni u oħra, għalhekk se nikkummenta dwar l-aktar edizzjonijiet importanti.

Bla dubju ta' xejn, l-aktar edizzjoni importanti hija l-ewwel waħda li giet ippubblikata fl-1752. Din kienet traduzzjoni tat-test oriġinali ta' Bellarmino li saret minn Dun Franġisk Wizzino fuq ordni tal-Isqof Alpheran de Bussan. Dan il-katekiżmu dam sentejn biex inqaleb għall-Malti u ġie stampat Ruma għand Generosu Salomoni. It-tiratura ta' din l-edizzjoni kienet bejn 400 u 500 kopja, li madwar 143 minnhom tqassmu fil-parroċċi fosthom erbgha li ngħataw lill-parroċċa

L-ewwel edizzjoni tal-Katekiżmu

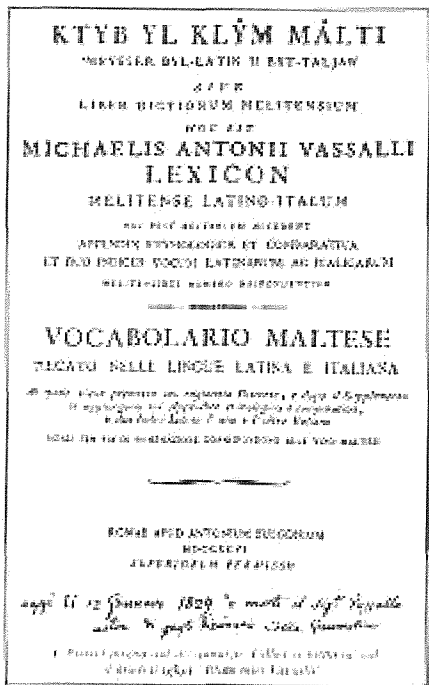
ta' Hal Tarxien.

Interessanti li, fil-bidu ta' dan il-ktieb apparti l-inċiżjoni u t-talba ta' San Pawl, li huma ripetuti fl-edizzjonijiet ta' wara, Wizzino jispjega dwar l-alfabett Taljan li uża biex iqarreb aktar lejn il-pronunzja tal-Malti. Biex jispjega aħjar xi konsonanti li qegħdin fil-Malti u mhumiex fit-Taljan bħall-'għ' jiktibhom bl-ortografija Għarbija u hdejhom jikteb l-ittra li juża biex iffisser dik il-konsonanti partikolari. Ta' min jgħid li f'din l-edizzjoni ntużat għall-ewwel darba l-ittra 'j' fil-kitba tal-Malti waqt li l-kumpliment tal-ortografija użata tul il-ktieb kollu hi l-istess bħal dik li juża Ġan Franġisk Agius de Soldanis fl-ewwel grammatika tiegħu. Kull paġna tal-katekiżmu apparti dik fejn hemm ir-Radd tas-Salib, hi maqsuma fi tnejn, in-naħa tal-lemin ta' kull paġna fiha mistoqsijiet u twegibiet bil-Malti waqt li n-naħa tax-xellug fiha l-istess kontenut bħal tal-lemin imma bit-Taljan. Il-ktieb jerga' jinqasam f'żewġ taqsimiet, bl-ewwel waħda li hi wkoll l-ikbar waħda fiha tagħlim tal-katekiżmu proprju waqt li t-tieni waħda fiha tagħlim għat-tfal qabel ma jidhlu fil-klassi. Dan il-katekiżmu jintemm b'sommarju ta' tmien paġni Indulġenzi għal dawk li jitgħallmu jew jgħallmu dan il-katekiżmu.

It-tieni edizzjoni mahruġa fl-1768 hija kważi riproduzzjoni tal-ewwel waħda iżda mhux l-isetss jista' jingħad għat-tielet edizzjoni li giet ippubblikata fl-1780. Din l-edizzjoni li saret fuq ordni tal-Isqof Vincenzu Labini kienet l-ewwel waħda stampata

Mikiel Anton Vassalli

Id-dizzjunarju ta' Vassalli

bhala barbariżmu. Vassalli jirreferi wkoll għal xi barbariżmi oħrajn li jinsabu fil-mistoqsijiet u t-tweġibiet tal-katekiżmu bħall-użu tal-kelma 'creati' flok 'maħluqin'. Però l-akbar kritika jagħmilha dwar l-edizzjoni tal-1786 meta jgħid li dan il-ktieb hu "miżgħud b'għeltijiet u tagħwiġ", iżda aktar milli għall-iżbalji ortografiċi Vassalli qed jirreferi għall-iżbalji fit-traduzzjoni tal-kliem mit-Taljan għall-Malti. Rigward it-titlu Vassalli wkoll iħarrax il-kritika tiegħu tant li jasal biex jipproponi t-titlu "It-tagħlim Nisrani mqassar u msewwi..." minflok dak li kiteb l-awtur.

Fl-1809 ħarġet l-ewwel edizzjoni minn erbgha li ġew ippubblikati fuq ordni tal-Isqof Ferdinandu Mattei. F'din l-edizzjoni wiehed jista' jinnota li mhux biss daħal ħafna iktar kliem Tajjan fit-talb bil-Malti iżda talb bħal dik lil San Pawl thalliet barra għal kollox. Barra minn hekk, it-titlu tal-ktieb li dejjem kien biż-żewġ lingwi din id-darba sar bit-Taljan biss. Ta' min jinnota li fl-edizzjonijiet li ħarġu bejn l-1752 u l-1809 ir-Radd tas-Salib inbidel tliet darbiet u proprju fl-edizzjoni tal-1809 insibuh għall-ewwel darba miktub bil-mod li bih għadna ngħiduh illum.

1752:
FL-ISEM TAL MISSIER , U TAL'IBEN , U TA-LIS-SPIRITU SANTU , ALLA VIHHEĊ. AMEN

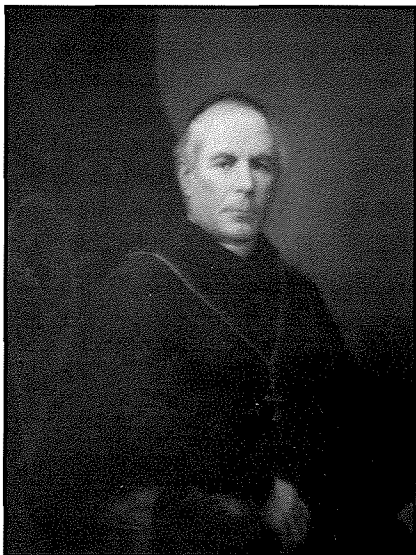
1780:
FL-ISEM TAL MISSIER , U TAL'IBEN , U -TA-LIS-SPIRITU , ALLA VIHHEĊ FL'ESSENZA , U TLIETA FIL PERSUNI. AMEN.

1809:
Fl-isem tal Missier, u tal' Iben, u ta-lis-Spiritu Santu, Amen.

Malta għand Mallia fl-istamperija tal-palazz tas-Sultan. Interessanti ferm hija l-kritika li Mikiel Anton Vassalli jagħmel fid-*Discorso preliminare* fuq xi partijiet minn dan il-ktieb. Vassalli fost affarijiet oħra jikkritika t-titlu bil-Malti li fih l-awtur juża l - k e l m a 'kompandju' li hu jqisha

L-Isqof Frangisku Saverju Caruana ippubblika tliet edizzjonijiet iżda l-edizzjoni tal-1841 tista' titqies bħala l-iktar waħda interessanti, hekk kif it-tqassim tal-kontenut ingħata format gdid li baqa' jintuża fl-edizzjonijiet li ħarġu wara. Din id-darba t-tagħlim hu mqassam fi tlettax-il klassi u ma jaqsamx kull paġna min-nofs imma, minflok, il-paġni tal-lemin huma kollha bil-Malti, waqt li tax-xellug huma bit-Taljan. Fl-aħħar tal-ktieb wara l-misteri tar-Rużarju, Caruana żied ukoll Appendiċi li fih inkluda t-talba ta' filgħodu u ta' filgħaxija, tnejnija u ringrazzjament għall-kbar, xi innijiet bit-Taljan, tagħlim dwar il-quddiesa bit-Taljan, Il-Via Sagra forma ta' poezija bil-Malti u l-Litanija bil-Latin. L-Isqof Conti Sant ukoll ippubblika tliet kotba tal-katekiżmu però fl-edizzjoni tal-1856 it-tagħlim huwa dwar iċ-ċerimonji u l-funzjonijiet prinċipali li tagħmel il-knisja matul is-sena. Għalkemm f'dan il-ktieb talb elementari ma nsibuhx, din l-edizzjoni tagħti ħafna informazzjoni siewja dwar il-funzjonijiet li jsiru fil-knisja li wħud minnhom illum inqatgħu għal kollox. Fost dawn insibu r-Rogazzjonijiet, it-tberik tal-omm wara l-ħlas, funzjonijiet fil-Ħdud ta' qabel ir-Randan u oħrajn.

L-importanza ta' tagħlim dwar iċ-ċerimonji wiehed jista' jifhimha meta jqis li l-liturgija kienet bil-Latin u l-maġġoranza tan-nies kienu jkunu qed jaraw ċerimonja bla ma jifhmu x'qed jingħad, barra minn hekk permezz ta' dan il-ktieb in-nies setgħu jitgħallmu xi jfissru l-ġesti li jsiru waqt iċ-ċerimonji. L-Isqof Gaetano Pace Forno ħarġet tliet edizzjonijiet li għalihom beda juża l-alfabett tal-Akkademya Filoloġika Maltija li fl-1843 ħarġet l-alfabett tagħha mibni fuq dak Taljan. L-edizzjoni tal-1871 kienet għall-użu tat-tagħlim tar-reliġjon fl-iskejjel. Din id-darba t-tagħlim mhux imqassam skont klassijiet imma f'sezzjonijiet li kull waħda għandha titlu differenti.

L-Isqof Gaetano Pace Forno

Jidher ċar li kull edizzjoni giet ikkupjata minn fuq ta' qabilha b'xi tibdiliet żgħir, dan wassal biex jiġu kkonservati ċertu kliem bħal 'regħxtek' u 'jisgħobija' li illum għalkemm it-tfal jitgħallmuhom bl-ament fil-klassijiet tad-duttrina ftit jafu xi jfissru. Madanakollu xi drabi l-katekiżmu serva bħala mezz biex jurina kif inbidel il-Malti. Waħda mill-edizzjonijiet li tagħti xhieda ta' dawn il-bdiliet hija dik tal-1875 ippubblikata mill-Isqof Carmelo Conti Scicluna. F'din l-edizzjoni għall-ewwel darba fil-kmandamenti jintuża l-Imperattiv Negattiv li jibda bil-partiċella 'la' u jispicċa bl-ittra 'x' f'tarf il-kelma. Hekk li kmandamenti li fl-edizzjonijiet ta' qabel

L-Isqof Pietru Pace

kienu jinkitbu 'La toqtol' u 'La tiżni' f'din l-edizzjoni jsiru: 'La toqtolx' u 'La tiżnix'. Dan il-fattur però ma japplikax għall-Kmandamenti kollha. L-Isqof Conti Scicluna b'hal haġna Isqofijiet oħrajn jidher li kien jgħożż haġna t-tagħlim tad-duttrina tant li haġeġ haġmes kotba tal-katekiżmu fi żmien u kien hu li għolla l-kongregazzjoni tal-Madonna tad-Duttrina f'Hal Tarxien għall-Fratellanza b'digriet tal-31 ta' Mejju tal-1874.

Fil-perjodu tal-Isqof Pietru Pace haġu sitt edizzjonijiet oħra. Fl-edizzjoni tal-1901 għall-ewwel darba l-Ingliż jiehu post it-Taljan, b'hekk din id-darba għandna test bil-Malti u ieħor bl-Ingliż. Jidher ċar li min kiteb it-test bil-Malti ha hsieb sew l-ortografija għaliex hemm haġna sinjali diakritiċi li juru wkoll l-avvanz fis-sengħa tal-istampar. Fil-katekiżmu tal-1904 il-Malti pprevala fuq l-Ingliż u t-Taljan għax it-test hu mogħti biss bil-Malti. L-edizzjoni li haġeġ wara jiġifieri dik tal-

1908 hija interessanti għal diversi raġunijiet fosthom it-twissija tal-Vigarju generali, li fost affarijiet oħra tgħid li din l-edizzjoni hi mingħajr kliem li ma jinftiehemx illum u li minn dak inhar 'il quddiem ma setgħet tintuża ebda edizzjoni oħra tal-katekiżmu maħruġa qabel. Xi drabi għadna nisimgħu l-anzjani jgħidu t-talb bil-Latin u forsi jkun hawn min jistagħgeb kif għandna storja daqshekk twila ta' katekiżmu bil-Malti u xorta jużaw il-Latin. Ir-raġuni għal dan mhux biss għax il-quddies qabel kien isir bil-Latin iżda għaliex waqt it-tagħlim tad-duttrina t-talb bil-Malti kienu jitgħallmuh bil-Latin ukoll. Fil-fatt fl-edizzjoni tal-1908, wara kull talba bil-Malti fil-parti għat-tfal hemm il-mistoqsija eż: "Għeid is-Salve Regina bil-Latin u t-talba bil-Latin". Fl-edizzjoni tal-1911 l-influenza tal-Ingliż f'Malta tidher li kienet qawwija haġna tant li mhux biss għadna lit-Taljan iżda anke sa ċertu punt lill-Malti, għaliex fejn it-titlu tal-edizzjoni ta' qabel kien bil-Malti biss din id-darba hu bl-Ingliż biss. Tajjeb ngħidu li minkejja li fi żmien l-Isqof Pietru Pace kien haġeġ l-alfabett tax-Xirka Xemia (1880) xorta baqa' joħroġ l-edizzjonijiet tal-katekiżmu bl-ortografija tal-Akkademja Filoloġika.

Għeluq:

Normalment persuna tikkunsidra ktieb interessanti minhabba l-kontenut tiegħu, f'dan il-każ dawn l-edizzjonijiet kollha fihom l-istess kontenut li ma jagħtiniex stampa ta' kif setgħet kienet is-soċjetà, il-poltika jew l-ambjent f'Malta dak iż-żmien. Għalhekk l-importanza ta' dawn il-kotba ġejja mill-istorja lingwistika li studjuż jista' joħroġ minnhom meta jiflihom bir-reqqa. Peress li l-skop ta' dawn il-kotba kien it-tagħlim tar-religjon u mhux li jiktbu bil-Malti tajjeb jew li jagħmlu l-Malti aktar popolari, wieħed irid joqgħod attent haġna biex ma jasalx għal konklużjonijiet żbaljati. Barra minn hekk, tajjeb jingħad li f'it kienu dawk il-Maltin li kienu jafu jaqraw b'hekk haġna drabi kienu jisimgħu dawn il-kotba jinqraw mill-qassisin li setgħu jbiddu fi kliemhom, inqaqsu u jzidu skont il-ħtieġa.

¹J. Vella, L-iżvilupp tal-Katekiżmu Malti, B.A.(Gen) 1964, 7-9.

²W. Zammit, 'Dawl ġdid fuq l-Ewwel Pubblikazzjoni tal-katekiżmu Kattoliku bl-Ilsien Malti: Tagħlim Nisrani (1752) ta' Frangisku

Wzzinu', Il-Malti, 198,199.

³O.Vella, L-Għejun ta' l-istorja ta' l-ilsien Malti, M.A. 2006, 183.

⁴J. Aquilina, 'Systems of Maltese orthography', Papers in Maltese Linguistics, 82.

⁵G. Cassar Pullicino, Kitba w kittieba tal-Malti, 48.

⁶M.A Vassalli, Lexicon Discorso preliminare pg 89.

⁷M.A Vassalli, Lexicon 'Discorso preliminare' pg 88-89

⁸J.Vella, L-iżvilupp tal-katekiżmu Malti, p. 23.

⁹Vella, L-iżvilupp tal-Katekiżmu, 33.

¹⁰J.Vella, L-iżvilupp tal-Katekiżmu Malti, p35.